

FIGYELŐ

Magyar reneszánsz könyvkötések. Sz. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek.* Bp. 1973. Akadémiai Kiadó.

Sz. KOROKNAY Évának az Akadémiai Kiadó gondozásában, a Művészettörténeti Füzetek 6. kiadványaként megjelent *Magyar reneszánsz könyvkötések* című munkáját örömmel üdvözljük.

E sok tekintetben alapvető és hézagpótló munkában — mint ahogy az az alcíméből is kiténik — elsősorban a kolostori és polgári kötőműhelyekkel kapcsolatos kutatásait közli a szerző; a Corvin-kódexekkel, a királyi könyvtár anyagával csak akkor foglalkozik, ha az elkerülhetetlen, de utal rá, hogy az e témával kapcsolatos eredményeket egy már szerkesztés alatt álló újabb kötet fogja összegezni.

Sz. KOROKNAY Éva munkája elején néhány oldalas könyvkötés kutatástörténeti áttekintést nyújt. Felidézi RÓMER Flóris 1872-ben írt sorait, amelyekben irigykedve ír a külföldi előrehaladásról e téren és sajnálkozva a mi teljes elmaradásunkról. Tíz évre rá RÁTH György a könyvnyomtatást és könyvkötést bemutató kiállítást rendez. E kiállítás katalógusában és annak második kiadásában a *Könyvkiállítási Emlék*-ben KESZLER József foglalkozik kötéstörténettel. Alighanem ezt tekinthetjük hazánkban az első kötéstörténeti munkának. Ezt követően összefoglaló mű csak több mint félszázaddal [!] később jelent meg: HUNYADY Józsefé (1937) ez a könyv a mohácsi vészig tárgyalja a magyar könyvkötéseket, és ugyancsak 1937-ben ROMHÁNYI Károlyé (ő a XVIII—XIX. század kötéseivel foglalkozik).

A magyar összefoglaló jellegű munkákat ezzel kimerítve Sz. KOROKNAY Éva ezután számbaveszi azokat a külföldi kutatókat, akiknek munkáit lényegbevágónak tekintette saját kutatásai során. (Ilse SCHUNKE, MASAL stb.) Tekintve, hogy a magyarországi reneszánsz kötések gyakori keleties jellege már korábban és többeknek is föltűnt, a szerző foglalkozik azokkal a munkákkal, amelyek részletesebben tárgyalják a keleti anyagot (GRATZL, SARRE, GAILLARD, CARRIÈRE, WEISWEILER stb.). Ám Sz. KOROKNAY Éva 1964—1965-ben Egyiptomban végzett kutatómunkás ezek alapján sokban módosít[ja] az addig kialakult képet.

A felsoroltakon kívül kiemeli még Tammaro De MARINIS (korabeli olasz kötések), és Ernst KYRISS (német nyelvterület gótikus emlékei) munkásságát.

E rövid kutatástörténeti áttekintés után, a szerző a következő fejezetben (*Előzmények és a könyvkultúrával kapcsolatos kép*) nagy adat- és tényismerettel festi meg azt a művelődéstörténeti háttérrel, amely nélkül választott témáját — a magyar reneszánsz könyvkötések művészetét — csak az összefüggésektől elvágvá, felületesen lehetne kidolgozni. A nem kifejezetten szakember alighanem ezt a fejezetet olvassa legnagyobb érdeklődéssel. Kiténik belőle az egyház, a szerzetesrendek, a kolostorok, egyes főpapok kimagasló szerepe. Hazánk az első évezred végén lett keresztény, a szóbeliség fokozatosan háttérbe

szorul, előretör az írásbeliség, az írásbeliség és vele a könyvkészítés tudománya pedig kezdetben és még sokáig az egyházi emberek kiváltsága volt.

I. ISTVÁN király elrendelte, hogy minden tíz falu építsen templomot és előírta, hogy a templomokat a püspökök lássák el könyvekkel. De a főpapok maguk is rendelkeztek könyvekkel, tudjuk ezt például GELLÉRT püspökről.

A könyvkészítés centrumai Európa-szerte a kolostorok voltak és így kellett lennie Magyarországon is. Egy-egy rend szabályzata a rend valamennyi kolostorára vonatkozik, függetlenül attól, hogy az helyileg hol, melyik országban van. Ezért egy rend esetleg csak külföldi kolostorában fennmaradt előírást, ismert gyakorlatot, szokást, támpontul vehetünk az illető rend magyarországi kolostoránál is. Nem véletlenül említi ezért a szerző pl. a hildesheimi fráterherrek a könyvkötésről és másolásról is intézkedő szabályzatát.

Királyaink I. ISTVÁNTól támogatják a kolostorokat. Először a bencések telepednek le, majd követik őket a XII. században a ciszterciták, a premonstreiek, a karthausiak és a XIII. században a koldulórendek: a domonkosok és ferencesek. A tatárjárás után megalakul az egyetlen magyar alapítású rend is, a pálosoké.

Am a XV. században a rendek elvilágiasodnak, megreformálásuk égető egyházi feladat. De mert e reformmozgalom hazánkban erősen kihat könyvkultúránkra, a szerző részletesebben foglalkozik vele: a szegény rendek súlyának növekedésével, a ferencesek két irányzata közül (a szigorú szalvatoriánusok és az enyhébb marianusok) a szigorúbb népszerűségével (Kapisztrán János) és a Remete Szent Pált példaképüknek valló puritán pálosokkal.

Sok érdekességet tudunk meg a nagy könyvtárakkal rendelkező kolostorokról, így a budaszentlőrinci pálosokról, a lövöldi karthauziakról (a lövöldi karthauzi kötésekről külön monográfiát is publikált a szerző), a csíksomlyói ferencesekről stb. Ír a nyulak-szigeti domonkos apácák részére fordított *Birk-kódex*-ről, a domonkosrendi „Madocsa apátról”, a némaságot fogadott, de a templom és a könyvtár dolgában fényűzést engedő karthauziakról.

Időközben azonban, a városok kialakulásával megjelennek a polgári könyvkészítők, könyvkötők is. Külföldön elsősorban az egyetemek mellett, és alighanem így volt nálunk is. (Pécs, Óbuda majd Pozsony.) De teljesen tiszta képet kapni nálunk azért nagyon nehéz — hangsúlyozza a szerző — mert jelentős számú városi kultúrával rendelkező városunk a török pusztítás áldozatául esett. A könyvkészítéssel kapcsolatos mesterségek polgári kézbe való kerülését a könyvnyomtatás feltalálása még csak fokozza. A XV. század végétől már könyvtárak neveit is ismerjük, de ezekről nem tudjuk biztosan, hogy foglalkoztak-e könyvkötéssel is. Azonban ORBÁN mestert 1506-ban már könyvkötőként említik, LUCAS CORONENSIS neve — vele részletesebben foglalkozik a szerző — már a nemzetközi szakirodalomba is bekerült.

A városok közigazgatási eseményeit megőrkítő jegyzőkönyveket a városházán őrzik — ezek a városi levéltárak alapjai. E könyveket helybeli mesterek kötik, így egy-egy vidék könyvkötőinek munkásságáról is tájékoztatást nyújtanak.

A templomi és káptalani könyvtárak is számos hiteles kötetet őriznek. E könyvtárak alapja a szertartáskönyvek voltak, de időközben folyamán anyakönyvekkel, jegyzőkönyvekkel, kiadási naplókkel bővültek.

A városi, templomi, káptalani könyvtárak után néhány magángyűjtő — többek között JANUS PANNONIUS, HANDÓ György, VITÉZ János, a THURZÓK majd NÁDASDY György — szerepével foglalkozik a szerző.

Végezetül e nagyon érdekesen és színesen megfestett kis kultúrtörténeti háttér kiterjed térben és időben: térben, a környező országokkal való kölcsönhatásról, a híres Buda-Boroszló-Krakko vonalról szól a szerző; időben pedig előremutat a XVII-XVIII. századig is.

Ilyen alapos ismeretközlés után fog a szerző a magyar reneszánsz kötések vizsgálatához. Elsőrendű feladatának tartja annak vizsgálatát, hogy az európai kötéstáblák művészete milyen változásokon ment keresztül Magyarországon, mi az a speciális jelleg, amely a budai, a magyarországi sőt, a közép-európai kötéseknek megkülönbözteti mind az Alpoktól délre, mind az attól északra készült korabeli kötéstábláktól.

A XV. század második felében még egymás mellett élt a kétféle könyvfajta, a kézirat és a nyomtatvány. Itáliában már kialakult az új, a reneszánsz könyvtábla, német területen még a gótikus kötésstílus uralkodik. Olaszország után hazánkban készültek elsősorban reneszánsz jellegű könyvtáblák. Éppen ezért ezt az időszakot — kora reneszánsz, 1500-ig — olasz-magyar periódusnak, míg az ezt követőt — tehát az 1500 utánit — olasz-francia periódusnak nevezik. A szerző álláspontja szerint azonban Magyarországon megszakítatlan a fejlődés — a jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint — az 1470-től az 1520-ig terjedő években is.

A magyar reneszánsz kötések több forrásból táplálkoznak: olasz, főleg firenzei, gót stílus mellett görög és keleti, Egyiptom, Jemen, — és éppen ez magyarázza sajátos jellegüket.

A szerző a kötéstáblákat két szempontból vizsgálja: díszítésük szerkezete szerint és a fölhasznált ornamentika alapján. A táblák között két alaptípust különböztet meg: a centrális elrendezésűeket és a teljes felületet, vagy tükröt beborító, szőnyegszerű díszítésűeket. E két alaptípus között sok az átmenet.

A gót kötések elemzése során utal arra a szerkesztési módra, amely már a centrális szerkezet felé — ez jellemző a reneszánsz kötésekre — képez átmenetet.

A szerző azonban még mielőtt rátérne a reneszánsz kötések stílusának jellemzésére, néhány, ebben az időszakban lejátszódó technikai jellegű változásra is rámutat. Így pl. megemlíti a nehéz fatáblás kötések háttérbe szorulását, a könnyű fatáblák, vagy papírtáblák előretörését, a kecskebőr (maroquin) térhódítását, a színes selyemkötések divattá válását.

Ahogy jeleztük: a reneszánsz kötések rendszerint centrális elrendezésűek. Mind szerkezetük, mind geometrikus jellegű mintázatuk (italo-arab fonadék) egyiptomi kopt, VIII—XII. századi európai, kairói, kisázsiai, spanyolországi, görög és örmény tábladíszítésekhez áll közel.

A korai reneszánsz kötések centrális díszjele a kör, a négy karéj, vagy az utóbbi variációi és a csillag, esetleg mandula, vagy nagy méretű rombusz, utóbbiak azonban főleg már 1490 után és elsősorban Velencében fordulnak elő. A magyarországi kötéstáblák általános leírása után a szerző azokkal az eltérésekkel foglalkozik, amelyek megkülönböztetik ezeket mind az itáliai, mind az Alpokon túli kötésdíszítésekétől. Az alapvető különbséget az ornamentikájában látja, illetve abban, hogy míg szerkezetük reneszánsz jellegű, addig ornamentikájuk néha gót jellegű, de többnyire a hazai kőfaragványok díszítő elemeit veszik át.

A szerző hivatkozik Ernst KYRISS-re, aki rámutatott arra, hogy a kötésdíszek ornamentikája hogyan különíti el az emlékeket és azokat meghatározóvá teszi országra, városra vonatkoztatva. E kutatási módszer lényege, hogy a bélyegző lenyomatokból készült felnagyított rajzlevonatok segítségével műhelycsoportokat állapítanak meg.

E módszerrel dolgozik SZ. KOROKNAY Éva is.

Saját kutatásai alapján jelenleg húsz műhelycsoportot tud kimutatni. Már három kötés egyezése esetén külön csoportot állít föl. Munkája következő részében kronológiai sorrendben foglalkozik mind a húsz műhelycsoporttal, elemelve az egyes csoportra jellemző szerkezetet, ornamentikát és számbaveszi azt is, hogy mely köteteket sorol az egyes műhelycsoportba.

Munkája a felhasznált bibliográfia ismertetésével folytatódik; követi a földolgozott

327(!) kötet felsorolása (tartalommal, bejegyzésekkel, jelzettel), majd mutató a kötés jegyzekben szereplő szerzőkről, végül a földolgozott kötetek őrzési helyeinek mutatója. A kötet következő fejezete leírja a könyv végén közölt 64 képet, majd rövid német nyelvű összefoglaló zárja be a munkát.

Talán megkönnyítette volna a szerző az olvasónak a húsz műhelycsoport munkái között a tájékozódást, ha a leíráson túl *mindegyik csoportból* bemutat legalább egy jellegzetes kötetstáblát. Hasznos lenne tovább a nemcsak olvasni, de tanulmánygyók érdekében, ha a szerző valamelyik publikációjában közölné az általa összeállított műhelycsoportok legjellegzetesebb — az elkülönítés alapjául szolgáló — bélyegzőkészleteinek lenyomatait.

Ismertetésünk befejezéséül: e pompás kis kötet után fokozott türelmetlenséggel várjuk SZ. KOROKNAY Éva további kötéstörténettel foglalkozó munkáit.

B. KOZOCSA ILDIKÓ

Radó János Polikárp (1899—1974). A hazai liturgiátörténet nagy „örégjével”, RADÓ professzorral lettünk szegényebbek az elmúlt esztendőben. Sopronban született 1899. márc. 11-én. Bencés szerzetesként volt hitoktató, plébános, hittanár, főiskolai tanár. 1945-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen, a Hittudományi Karon tanít. 1950-től egészen nyugalomba vonulásáig, 1971-ig a budapesti Hittudományi Akadémia tanszékvezető ny. r. tanára. A győri kórházban — ahová betegségének végső fázisában Panonnhalmáról vitték — halt meg 1974. nov. 21-én. Négy nappal később a pannonhalmi Boldogasszony kápolnában helyezték örök nyugalomra.

A liturgiával korán eljegyezte magát. Az innsbrucki egyetemen GATTERER professzor tanítványaként 1922-ben a gallikán liturgia eredetéről disszertált. E tárgy körben 1928—31 között a római *Ephemerides Liturgicae*-ben publikált néhány jelentős tanulmányt: a Mone-misék szerzője és hazája, az ógallikán liturgia legrégebb szentírásváltozásai szisztémája, a Tamás-evangéliarium perikópaszisztémájának szerzője. Főiskolai tanári működése elején elsősorban biblikus stúdiumok kötötték le, de sohasem lett hűtlen a liturgiához.

Először a magyar liturgiátörténet forrásainak rendszeres összeállítását kísérelte meg. A múlt század két jeles liturgiátörténésze, KNAUZ Nándor és DANKÓ József úttörő munkája után ZALÁN Menyhért foglalkozott e gondolattal, de őt korai halála (1928) megakadályozta. FITZ József, az Országos Széchenyi Könyvtár akkori főigazgatója, a 30-as évek végén bízta meg RADÓT a hazai liturgiátörténet forrásainak egybegyűjtésével. RADÓ Polikárp tudományos módszerességgel látott munkához. Először is összeállította a magyarországi liturgikus kéziratok *Indexét* (1941), a 286 tételt magába foglaló, annotált és bibliográfiai utalásokkal ellátott jegyzék nemcsak valamennyi hazai gyűjteményben őrzött magyar vagy külföldi liturgikus kéziraatra terjedt ki, hanem a történelmi (1918 előtti) Magyarországra, sőt azokra a hazai kódexekre is, melyek a századok során külföldre kerültek (OSZK kiadványai 14—lásd erről MKsz 1942. 77—80). Ennek a munkának mintegy mellékterméke a latin egyházzenei kéziratok jegyzéke (*M. Zenei Szemle* 1941. 93-101). Második lépésként Adalékok a magyar liturgiátörténet bibliográfiájához címmel rendszerbe foglalva összeállította a felhasználható irodalmat (*A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1941/42-i tanévre*. Pannonhalma, 1942. 60—98). Harmadik lépésként közzétette a nyomtatott liturgikus könyvek (15—16. sz.-i) jegyzékét a kézírások bejegyzésekkel együtt (*OSZK kiadványai 19*. Lásd erről MKsz 1946. 138—139). Ebben 141 tételszám alatt 146 kötetet dolgoz föl, érdeklődése a misszálékon kívül a breviáriumokra és a rituálékra is kiterjed. A bejegyzéseket a hazai liturgiátörténet, az egyházi zene, a

nemzeti nyelvek (magyar, német, szlovák, horvát, török), a történelem és a meteorológia szempontjából osztályozza. Negyedik lépésként elkészítette a magyarországi könyvtárak kézírataiban és nyomtatott könyveiben található latin himnuszok és szekvenciák repertóriumát (*OSzK kiadványai 20*). 196 kéziratot, 144 nyomtatott forrást vizsgált át, ebből 146-ban talált anyagot. Összesen 727 himnuszt, illetve szekvenciát gyűjtött össze, s ebből 44-et nem talált meg Ulysse CHEVALIER 6 kötetes *Repertorium hymnologicum*-ában. (RADÓnak e repertóriumára szolgált alapul a RAJECZKY Benjáminnal együtt kiadott *Melodiarium Hungariae* első kötetéhez.)

A források feltérásában közben volt ideje arra, hogy egy-egy kéziratot vagy könyvtárat behatóbban megvizsgáljon és kutatási eredményeit magvas tanulmányokban publikálja.

Így KNEEWALD Károly zágrábi egyetemi tanár — ki a Zágrábban őrzött dokumentumok (*Hahóti-kódex, Hartwick-pontifikálé, Esztergomi benedikcionálé*) feldolgozásával írta be nevét a magyar liturgiátörténetírásba — biztatására írta le az akkor még Esztergomban, 1942 óta ismét Nyitrán őrzött *Szelephényi-kódexet* (MKsz 1939. 352—412). Szülővárosának, Sopronnak kézíratos misekönyvét, a *Golso-kódexet* (OSzK Clmae 91-MKsz 1940. 226—235), a soproni evangélikus liceum könyvtárának középkori liturgikus könyveinek és bibliáinak maradványait (MKsz 1940. 362—372) ismertette. Közzétette az esztergomi könyvtárak liturgikus kézíratainak, számszerint 21 kötetnek a leírását (*A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskolai évkönyve az 1940/41-i tanévre*. Pannonhalma, 1941. 86—142). Foglalkozott BATHYÁNY Boldizsár misekönyvének hitelességével (*OSzK Nyelvmélekek 17*—MKsz 1941. 132—149), NAGY Lajos dalmáciai uralmának emlékével egy spalatói kódexben (OSzK Clmae 334—MKsz 1942. 1—10), MAGYARORSZÁGI MIKLÓS montecassinói misekönyvével (OSzK Clmae 361—MKsz 1942. 364—367), a *Pray-kódexszel* (OSzK Nyelvmélekek 1—Irodalomtörténet 1944. 49—55). Az Orsz. Széchényi Könyvtár Clmae 330 jelzetű 12. sz.-i pontifikáléről írt cikke (*Ein handschriftliches Pontifikale des XII-ten Jahrhunderts aus Schaffhausen im Budapest Nationalmuseum*. Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte 1949. 67—70) további kutatásokat indított el (Walther von ARX: *Das Klosteritiale von Biburg*. Freiburg in der Schweiz, 1970).

A külföldet külön német nyelvű tanulmányban ismertette meg 83 liturgikus kéziratral. Ezeket 1939—42 között 116 könyvtárban végzett kutatásai során találta meg és írta le. A kéziratok közül 60 német, 17 olasz és 6 francia eredetű (*Mittelalterliche liturgische Handschriften deutscher, italienischer und französischer Herkunft in den Bibliotheken Südosteuropas*. Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti MOHLBERG. II. Romae, 1949. 349—392).

RADÓ Polikárpnak még arra is volt ereje, hogy liturgikus kutatásai közben a *Codices Hungarici* számára nyelvméleket keressen (lásd erről beszámolóját MKsz 1943. 61—64). Ezekről is írt néhány tanulmányt, pl. *A Guilerin-kódex* (Irodalomtörténet 1947. 1—8), *Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe* (MKsz 1966. 113—124).

Ilyen alapos elmunkálatok után kerülhetett sor a „Corpus” elkészítésére. A II. világháború után nemsokkal jelent meg a *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae*-nak (OSzK kiadványai 26) I. kötete 1947-ben: a misével kapcsolatos 54 kézirat (szakramentárium, misszálé, lekciónárium) részletes leírása: alapadatok, possessor, provenientia, adnotáció, bibliográfia és analitikus elemzés. Metodikai szempontból LEROQUAIS, KLAUSER és MOHLBERG szempontjait vette figyelembe.

A teljes mű megjelenése 25 évet késett, erre csak 1973-ban került sor *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum* címmel, MEZEY László gondozásában, mivel RADÓ látása időközben erősen meggyöngült. 198 kézirat leírását tartalmazza e vaskos kötet (részletes ismertetését lásd HOLL Bélától MKsz 1974. 375—377).

Liturgiátörténeti kutatásainak eredményeit RADÓ állandóan értékesítette, elsősorban másik nagy művében, a két kiadásban is napvilágot látott kétkötetes *Enchiridion Liturgicum*-ban (Romae, 1961, 1966, Herder), továbbá az egyházi évről (1957) és a megújuló istentiszteletről (1973) írt könyveiben, valamint a *Vigiliában* és *Teológiában* közzétett tanulmányaiban.

75. születésnapján a *Teológia* c. folyóirat nemcsak köszöntötte egykori felelős szerkesztőjét, hanem irodalmi munkásságának bibliográfiai adatait (összesen 127 egység) is közzétette. (*Teológia* 1974. 33–36.)

RADÓ középkori liturgiánk frank-gall eredetét szilárdan vallja. Egészen a 17. sz-ig, amíg PÁZMÁNY a római ritust be nem vezette hazánkban, a szentek tisztelete, a liturgikus szokások stb. erre mutatnak. Első liturgikus könyveink Gallia északi részéről származnak. Így foglalja össze kutatásainak végső eredményét (*Vigília* 1957. 391–399—*Ephemerides Liturgicae* 1959. 299–309).

Azt hiszem, hogy RADÓ Polikárp életművéről szóló ismertetésünket legmértőbben a saját szavaival fejezhetjük be: „ha sikerült bebizonyítanom, hogy a magyar liturgiátörténetnek van mondanivalója nemzeti múltunk megismerése terén, akkor elértem céloimat, mert ez a tudat nekem: requiritur et sufficit” (OSzK kiadványai 19. az utolsó mondat). Úgy érezzük, ez sikerült neki. Mi az ő tanítványai, barátai azon a nyomon folytatjuk a munkát, ahol ő abbahagyta.

KOVÁCH ZOLTÁN

A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970. CSÁKY SÖRÖS Pirooska: *A jugoszláviai magyar könyv. 1945–1970.* Újvidék 1973. Forum Kiadó. 572. l.

SÖRÖS Pirooska könyve számunkra több bibliográfiai munkánál: megőrzi számunkra egy negyed század magyar irodalmát Jugoszláviában, benne ottani életformánkat, műveltségünket, hagyományainkat és anyanyelvünket. 2340 művet írt le és az 572 oldalas mű nagy történeti és anyagismeretről tanúskodik, odaad a hűségéről és szorgalomról. A természetben nem válogatott, nagy és kis alkotást egyforma igyekezettel tett maradandóvá, óvott meg a feledéstől. Mint vallja, az egykori erdélyi irodalom bibliográfusa, GYÖRGY Lajos volt az előképe és szívós, fáradságos munkája folyamán az ő célkitűzését: megmenteni szellemi életünk valamennyi jelenségét a feledéstől — magáévá tette (GYÖRGY Lajos: *Az erdélyi irodalom bibliográfiája (1919–1924)*. Kolozsvár, 1925.)

A jugoszláviai magyar művekről eddig csupán rész bibliográfiák jelentek meg, egész Jugoszláviát először a szerző térképezte fel, miként írja: „A Jugoszláv Bibliográfiai Intézet nyilvántart ugyan minden ‚hazánkban’ megjelenő könyvet, de nem csoportosítja őket nyelvek szerint, s így kiadványai alapján rendkívül nehéz áttekinteni könyvkiadásunk történetét.” (6. l.)

Úttörő ez a munka azért is, mert a két világháború közötti — 1918–1944 — időszak könyvkiadását szintén csak rész bibliográfiák foglalták össze Jugoszláviában és szerzőnknek nem voltak visszamenőleges támpontjai sem. Bibliográfiai feldolgozása elé történeti szempontokon nyugvó, tájékoztató bevezetést írt, melynek erényei között említjük azoknak az 1918–1944 közötti jugoszláviai nyomdáknak, illetőleg kiadói vállalatoknak felsorolását, amelyek magyar műveket adtak ki. Megállapítja, hogy e korszakban főleg szépirodalomból állt a magyar könyvkiadás (a Jugoszláviai Magyar Könyvtár, a Kalangya és a Híd sorozatai).

1945-től kezdve az új politikai viszonyok, a szocialista társadalom kibontakozása határozzák meg a jugoszláviai magyar könyvkiadást. A magántulajdonban lévő nyomdák

kat államosítják, a könyv- és lapkiadás központi irányítás alá került. Mint minden új történelmi korszak hajnalán, először a sajtó indul meg nagyobb ütemben, a könyvkiadás lassúbb fejlődést mutat. Az 1945-től 1950-ig terjedő évek a jugoszláviai magyar könyvkiadás előkészítő idői: e korszakot a sokszor meg sem valósult kiadói tervek jellemzik. Sörös az 1950-es esztendőtek tekintetében vizsgálta korszakában a jugoszláviai magyar könyvkiadás tényleges kezdetének, megszervezése ekkor már a jól átgondolt kultúrpolitika jegyében történik.

A fejlődést négy korszakra bontja:

I. 1945—1950-ig — az útkeresés korszaka, mely egybeesik a Vajdasági Magyar Kultúr szövetség, a Híd, a Testvériség—Egység kiadói tevékenységével.

II. 1951—1954-ig — az irodalom kibontakozásának szakasza: a Testvériség—Egység kiadó fellendülésének, virágzásának időszaka. Megsokszorozódik a szórakoztató és nevelő irodalom. Évről évre növekszik a regény- és novellairodalom, kiadják a világ-irodalom remekeinek fordításait, egyre több a gyermek- és ifjúsági könyv. Sörös az 1950-es évet író és alkotó szempontjából is fordulatnak mondja: egyes írók válságba jutottak, egészen elhallgattak, ugyanakkor kifejlődött egy új kifejezési igénnyel fellépő, fiatal írónemzedék — mint megjelöli, „a mai jugoszláviai magyar irodalom úgynevezett középnevezede”. A jugoszláviai központi kultúrpolitikai tényezők szigorúan ügyelnek már arra is, hogy az általános jugoszláviai könyvkiadás ne üzleti, hanem művelődési célokat szolgáljon.

III. 1954—1956-ig — a válság évei: a Magyar Szó, a Minerva és a Progress kiadói tevékenységének ideje. A válság okait Sörös a szabad könyvár alakulásában, a papírdrágulásban és a kiadási példányszámok át nem gondolt növelésében jelöli meg. Mindez felborította a kereslet—kínálat egyensúlyát. A kiadói raktárak nem ürültek, a kiadók forgótőkéje rohamosan csökkent. Megpróbálkoztak gyengébb fajsúlyú, szórakoztató művek kiadásával, de ez sem segített. A bevezetett könyvsorsjátékok, könyvajándékozások legfeljebb a raktárkészletek felszámolásához járultak hozzá, a gazdasági terheken nem könnyítettek.

IV. 1957-től napjainkig — jelenti a könyvkiadás nagy fellendülésének idejét, a Fórum Könyvkiadó megalakulását és virágzó tevékenységét. A Fórum elnevezés ekkor kap szimbolikus jelentőséget: célkitűzése, hogy a kultúra „forum”, központja legyen. 1958-ban mint megalakult lap- és könyvkiadó vállalat, központosítja az anyagi és szellemi erőket, megszervezi a vajdasági magyar könyvkiadást, a könyvterjesztést, könyvkivitel és behozatalt. A jugoszláviai magyar olvasó ezentúl bő választékot talál nem csak hazai, de magyarországi könyvekből is. Ez utóbbi lehetővé tette, hogy a Fórum egész kiadói kapacitását a jugoszláviai magyar írók műveinek kiadására fordítsa. Mindez hathatósan megnövelte az alkotói kedvet, az új tehetségek kibontakozását, a műfaji differenciálódással párhuzamosan a kiadói példányszámot. A Fórum Kiadót mindebben saját, jól felszerelt nyomdája is segítette.

Sörös bibliográfiájának anyagcsoportosítása nem decimális rendben, hanem témakörök szerint történt, ennek alapját a kiadói műfajok szolgáltatták: jugoszláviai magyar szerzők művei, ezenkívül magyar irodalom, jugoszláv népek irodalma, világirodalom, ifjúsági- és gyermekirodalom (ez egyetemes), „színpadunk”, szótárak- és egyéb nyelvészeti kiadványok, képzőművészet, kották-dalok, társadalomtudomány, politika, közgazdaságtan, tankönyvek, pedagógiai segédkönyvek, népszerűítő tudományos kiadványok, egészségügy, mezőgazdaság, naptárak, szabályzatok, rendeletek, statutumok, egyéb kiadványok. Számot ad a sorozatos és gyűjteményes kiadványokról is.

A szigorúan hivatásos bibliográfus valószínűleg — ha nem is decimális — de szélesebb skálájú szakcsoportosítást kívánt volna. Sörösnek azonban az anyag egybefogásával elsősorban a jugoszláviai magyar szellemi életnek, kiadói tevékenységnek tükrö-

zése volt az elsődleges célja, az anyagfeltárás. Hangsúlyozza, hogy a tárgycsoportokon belül időrendben, azon belül betűrendben (szerzők, ill. tárgyi címszók) felsorolt művek értékrendjének — ezt egyébként főleg az irodalmi művekre érti — megállapításától tartózkodott, nem az ő feladata. A szerzők, műcímek, tárgykörök, műfajok, módszere szerint egybefogva, ennek ellenére is bemutatják a jugoszláviai magyar írók termékenységet, többes kiadásaikkal olvasottságukat, népszerűségüket; a magyarországi írók műveinek, a világirodalmi remekeknek jugoszláviai kiadásai a jugoszláviai magyar olvasóközönség igényességét és jó tájékozottságát, végül a kiadói tevékenységet.

Sörös munkája jól tükrözi a rendkívül gazdag és változatos gyermek- és ifjúsági könyvek, a tankönyvek és a pedagógiai művek felsorolásával a jugoszláviai magyarságot mélyen érintő művelődési-nevelési programot. A legkitűnőbb vajdasági írók írnak nem egy gyermek- és ifjúsági könyvet, de kiadják, BENEDEK Eleket, GÁRDONYI Gézá, MOLNÁR Ferencet, MÓRA Ferencet, MÓRICZ Zsigmondot is, a világirodalomnak számos legjobb gyermek- és ifjúsági művét.

A bibliográfiában olvashatunk arról is, hogy a kiadói tevékenységnek Jugoszláviában és a Vajdaságban is nemcsak a jó, de a szép könyv előállítása is fő feladatai közé tartozik és e téren igen szép eredményeket ért el a Forum kiadó. Egyébként ezt Sörös bibliográfiája is igazolja, mely szép példája elegáns betűtípusaival, „levegős” tükrével, jó tagoltságával, illusztrációival, finom esztétikus borítójával, kötésével e törekvésnek.

Sörös Piroska megadja műve forrásait, az átbűvárolt lelohelyeket. Összegező táblázata és névmutatója a szerzők számát és nevét regisztrálja; a táblázat az anyagcsoportokról is ad számszerű kimutatást.

A munka nemcsak Jugoszláviában, nekünk is hiányzott.

D. SZEMZŐ PIROSKA

A szegedi reneszánsz-ülés könyvtörténeti előadásai. Az MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz-kutató Csoportja, valamint a budapesti, debreceni és szegedi tudomány egyetemek régi magyar irodalomtörténeti tanszékei, két napos ülészakot tartottak 1974. november 22–23-án. A vendéglátó szerepét ezúttal KARÁCSONYI Béla tanszékvezető professzor, mb. könyvtárigazgató szívességéből az Egyetemi Könyvtár látta el. Az ülészak keretén belül KLANICZAY Tibor akadémikus a török elleni európai keresztes hadjáratok során kialakult Mátyás-képet vázolta és elemezte, a többi három előadó könyvtörténeti szempontból is érdekes témákat érintett.

NÉMETH S. Katalin és DÁN Róbert a *Pécsi Disputa* textológiai és esztétörténeti vonatkozásairól tartott előadást. NÉMETH arra a megállapításra jutott, hogy az ismert kézirati hagyományból lehetséges rekonstruálni a hiteles változatot, és erre azért lenne nagy szükség, mert a korszak ideológiatörténeti kutatásai fellendülőben vannak, a *Pécsi Disputa* eddig kiadott részpublikációi viszont annyira romlott szöveget hoznak minden esetben, hogy azokra feltevéseket alapozni nem tanácsos. DÁN Róbert előadása irodalmi műként vizsgálta nagy alaposággal a *Disputát*, szerkezeti, tartalmi és stílári szempontból egyaránt. Dán meggyőző érvelése szerint a VÁLASZUTI Györgynek tulajdonítható *Pécsi Disputa* egyfelől fontos forrásműve a magyarországi háromságtagadó ideológia történetének, pontosabban szólva: egyértelműen interpretálható dokumentuma a DÁVID Ferencet túlhaladó radikális nézeteknek, másfelől — irodalmi műfaját tekintve — az eddigi, elterjedtnek tekinthető közfelfogástól eltérően, a *Pécsi Disputa* nem valamiféle szimpla jegyzőkönyv, hanem jó stilisztikai érzékkel megírt propaganda-irat. Az előadást követő élénk vita tanulságait a két előadó a *Pécsi Disputa* készülő kritikai kiadásában (*Régi Magyar Prózai Emlékek*) hasznosítja majd.

PIRNÁT Antal előadásának címe: *Az ariánus biblia* volt. Az előadó idézte a jezsuita POSSEVINO egy utalását arról, hogy az Erdélyben működő antitrinitáriusoknak magyar nyelvű bibliájuk van. POSSEVINO adatát érdekesen egészíti ki JACOBUS PALEOLOGUSnak és kolozsvári teológus társainak ez időbeli bibliakritikai munkássága, mely egy igen réginek mondott görög nyelvű evangélium-kézirat felfedezésével párosult. A PALEOLOGUS-féle konstantinápolyi kézirat szövegvariánsai közül különösen fontos a *János Evangélium* kezdetének egy kifejezése, mely a *Vulgatában* „... καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος” formában olvasható, míg a PALEOLOGUSTÓL ősinek tartott kéziratban ugyanez: „... καὶ θεοῦ ἦν ὁ λόγος” alakban áll, ami teljesen megfelel az ariánus teológiának. Ebben a kérdésben egyébként érdekes adalékot nyújtott DÁN Róbert előadása is, aki idézte VÁLASZUTINAK egy nyilatkozatát, mely szerint: „vannak olyan exemplárok, melyekben a *λόγος θεοῦ* változat fordul elő.” Sajnos, teszi hozzá, ebből egy sem jutott kezébe. PIRNÁT felvetette annak lehetőségét, hogy a tervezett magyar nyelvű ariánus biblia talán azonosítható a POSSEVINOTÓL kárhóztatott bibliafordítással, de az előadást követő vita során mégsem erre a hipotézisre, hanem inkább a konstantinápolyi kézirat felfedezésére és a kolozsvári bibliakritikai tevékenységre reagáltak élénken a hozzászólók.

V. K. S.

Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba Korvina- és Janus Pannonius-kutatásai. Nagy érdeklődéssel kísért előadásban számolt be Cs. GÁRDONYI Klára és CSAPODI Csaba 1974. őszén tett spanyol- és svédországi kutatóútjáról a Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság 1975. februári felovásó ülésén. A gondosan előkészített kutatómunka eredményeképp szenzációsak mondható felfedezések kísérték a két szakember útját.

Cs. GÁRDONYI Klára négy madridi kódexet ismertetett. Az első egy VITÉZ János bejegyzéseivel ellátott, Corvina-kötésű asztrológiai kézirat *Dialogus de philosophia* címmel. A MÁTYÁS király címerét viselő kódex utolsó lapján most is ott van az első possessor bejegyzése: „J[ohannes] V[aradiensis] E[piscopus] 1460.” A második darab egy milánói provenienciájú SUTTONIUS-kódex a XV. sz. első feléből, szintén marginális megjegyzésekkel kísérve. A bejegyzések hasonlítanak VITÉZ írására, de ennek eldöntése továbbhi feladat. A harmadik egy PETANCIUS-kódex, végül a negyedik egy PLATÓN leveleit tartalmazó kötet, mely feltétlenül hiteles korvina, mivel MÁTYÁS király címerén kívül benne van areképe is a kódexben.

Csapodi Csaba a Sevillai Káptalani Könyvtár anyagában fedezte fel az immár másodikként nevezhető JANUS PANNONIUS-kódexet. A „Sevillai II.” kézirat kizárólag a költő műveit tartalmazza, szinte a teljesség igényével, epigrammákkal, elégiákkal, a GUARINUS panegyricussal és a levelekkel. Hogy a „Sevillai I.” hogyan viszonylik az új kódexhez mind tartalmi, mind variánsérték tekintetében, azt a jövőbeni tüzetes szövegkritikai vizsgálatok deríthetik ki csak, annyi azonban máris bizonyos, hogy az eddigi 22 JANUS-levelel helyett a CSAPODITÓL megtalált kódexben feltűnően sok: 97 darab van. Bár ezekben magánlevél nincs, mégis rendkívül becses információt nyújtanak ahhoz, hogy a MÁTYÁS király nevében kiadott — esetleg FRAKNÓI jóvoltából már régóta ismert — diplomáciai levelek közül melyek azok, amiket JANUS is magáénak ismert el.

Elgondolkodtató a „Sevillai II.” címlapjának szövege is, hol a szerző neve: *Johannes Pannonius Vitezius*. CSAPODI ebből azt következteti, hogy nem JANUS anyja, hanem apja lehetett VITÉZ János váradi püspök testvére, következőképp JANUS családi („polgári”) neve JOHANNES VITEZIUS lehetett, mint nagybátyjáié, csak hogy míg ő „kesincai”

vagy „csezmicsei” VITÉZ János volt, addig a nagy patrónus „zrednai”. A személynév problémáját a „Sevillai I.”-ben olvasható JOHANNES PANNONIUS VITEZIUS alapján, igen óvatos formában, már Josef HAMM bécsi professzor is felvetette 1972-es pécsi előadásában a JANUS PANNONIUS ülészakon, CSAPODI jó problémaérzéssel ezúttal szinte a megoldásig vitte a kérdést.

Cs. GÁRDONYI Klára és CSAPODI Csaba előadásai egyelőre csupán jelezték a felfedezések legérdekesebbnek tetsző vonatkozásait és nagy horderejű jelentőségét, de korántsem merítették ki mindent. A részletes ismertetésre tanulmányok és szövegkiadások formájában kerül majd sor.

V. K. S.